

Nederlandse en Afrikaanse syntaktische overeenkomsten en verschillen

door

DR. YVETTE STOOPS

1. *Inleiding*

Het is algemeen bekend, dat het ontstaan van het Afrikaans te zoeken is in het 17de-eeuwse Hollands. Dat die taalvorm zich op Zuidafrikaanse bodem in relatief korte tijd - vermoedelijk minder dan een eeuw - qua systeem ingrijpend gewijzigd heeft, wordt eveneens algemeen aanvaard. Men wijst daarbij dan meestal op opvallende morfologische veranderingen, o.m. het verdwijnen van het begrip genus en het verdwijnen van het imperfectum, van sterke vormen en van persoonsuitgangen bij werkwoorden. Daardoor ontstaat dan soms de indruk dat het Afrikaans in feite een soort vereenvoudigd Nederlands is, waaruit alle moeilijkheden verdwenen zijn. Dat zulks een oververeenvoudiging van de feitelijke toestand is, kan het best geïllustreerd worden aan de hand van de verbuiging van het attributieve adjektief. In het Nederlands hangt de uitgang hoofdzakelijk af van het genus van het nomen (*een grote tafel* tegenover *een groot boek*), maar het ligt voor de hand dat een dergelijk systeem in het Afrikaans, een taal zonder genusonderscheid, ondenkbaar is. Merkwaardig is nu echter, dat het vroegere systeem er vervangen is door een ander, waarbij naast de morfonologische structuur van het adjektief zelf, ook semantische en stilistische factoren een rol kunnen spelen. Zo krijgt *groot* normalerwijze geen uitgang, *glad* wel, omdat onderliggend de slotkonsonant verschillend is: *'n groot tafel* tegenover *'n gladder tafel*. Bij emfatisch gebruik zoals in de uitroep *grote griet!* kan echter wel een uitgang voorkomen. Enkele adjektieven, o.m. *arm*, krijgen al dan niet een uitgang volgens de semantische differentiëring: *'n arm man* heeft geen geld, *'n arme man* is beklagenswaardig, maar niet om financiële redenen. Sommige adjektieven reageren anders bij letterlijk dan bij figuurlijk gebruik: men spreekt van *'n ryp peer*, maar van *'n rype oordeel*. Adjektieven met suffiksen krijgen een uitgang, ook wanneer ze eindigen op een klank die bij ongelede adjektieven géén uitgang tot gevolg zou hebben: *'n moeilike boek* tegenover *'n dik boek*. Het belang van de onderliggende vorm blijkt b.v. uit het verschil in behandeling

tussen *los en vas*, ogenschijnlijk beide eindigend op *-s*, maar in de verbogen vorm resp. *'n los tou* en *'n vaste tou* omdat *vas* onderliggend een slot-*t* heeft. Uit al deze voorbeelden kan blijken dat het Afrikaans niét zo eenvoudig is: soms heeft een ingewikkeld systeem de plaats moeten ruimen voor een ander, dat niet veel minder gekompliceerd is; een dergelijke taalevolutie kan men dan niet zonder meer met het etiket „taalvereenvoudiging” afdoen. Wie zich daarvan bewust is, zoekt verklaringen en aanknopingspunten voor het nieuwe systeem. Wanneer men hiervoor naar het Nederlandse systeem kijkt, beseft men dat er parallellen te trekken zijn. Ook het Nederlands kent een semantische differentiatie met gevolgen voor de verbuiging, zij het op kleine schaal, b.v. wat het verschil tussen *een knappe man* en *een knap geneesheer* betreft. Wie het verbuigingssysteem van dialecten, b.v. de Brabantse, bekijkt, ziet zich ook geconfronteerd met verschillen in behandeling naar gelang van de klankvorm van adjektieven zoals *oud* en *bruin* tegenover *jong* en *zwart* wanneer ze gevolgd worden door een vrouwelijk of meervoudig nomen (*bruin of zwarte schoenen*). Onderdelen van het Afrikaanse systeem blijken dus bij nadere overweging niet meer zo vreemd te zijn.

Met opzet ben ik hier op deze morfologische kwestie ingegaan: in de emotioneel geladen discussies over de ontstaansteorieën van het Afrikaans én over de mogelijkheid van kreolisering, werd er bij mijn weten nooit geprobeerd om de evolutie van het adjektiefsysteem door Hottentotse, Maleise of Portugese invloed te verklaren¹. Het adjektief lijkt me daarom een voorbeeld om in alle sereniteit de wetenschappelijke eis te beklemtonen om bij de historische studie van het Afrikaans eerst grondig na te gaan, wat er vroeger in het Nederlands gebeurd is en wat er nu nog in de dialecten gebeurt. Die kunnen immers nog talrijke sporen van vroegere taalstadia of taaltendenzen bewaard hebben. Hierbij gaat het dan niet op, alleen maar de Hollandse dialecten, waaruit het Afrikaans zich vermoedelijk ontwikkeld heeft, te bestuderen. Over het algemeen zijn die immers minder konservatief dan de meer perifere; juist in die perifere dialecten kan men daarom dikwijls de neerslag vinden van wat vroeger over een groter gebied, misschien tot op Afrikaanse bodem, verspreid was.

1. M. Valkhoff schijnt het verlies van „the inflexion of quite a number of adjectives” wel aan Engelse invloed toe te schrijven, maar zonder enige argumentatie (*New light on Afrikaans and „Malayo-Portuguese”*, Louvain, 1972, p. 29). Degelijk onderzoek heeft echter afdoende bewezen, dat het huidige Afrikaanse systeem zich al grotendeels vóór het einde van de 18de eeuw, dus vóór de komst van de Engelsen, ontwikkeld heeft (E. H. Raidt: *Geschiedenis van die byvoeglike verbuiging in Nederlands en Afrikaans*, Kaapstad, 1968, p. 151).

De onderhavige uiteenzetting wil niet meer zijn dan een verkenning van enkele syntaktische problemen, met nadruk op enkele parallellen en verschillen in de evolutie tussen het Afrikaans enerzijds en het Nederlands (of Nederlandse dialecten) anderzijds. Voor het Afrikaans is er op syntaktische gebied weinig diachroon onderzoek gedaan. Dat is over het algemeen minder spektakulair dan het optekenen van woordontleningen en bovendien is het ook tijdrovender en frustrerender, omdat frekwentie-onderzoek daarbij dikwijls onvermijdelijk is. Terwijl er in het verleden nogal wat Nederlandse taalkundigen waren - en lang niet de geringsten - die zich met het Afrikaans hebben ingelaten, schijnt die belangstelling nu bijna totaal verdwenen te zijn. Anderzijds vermindert bij de Afrikaanse taalkundigen, op enkele lofwaardige uitzonderingen na, de kennis van het Nederlands (ook van het oudere Nederlands), zodat er ook van die kant weinig schot komt in het diachronische onderzoek. Ironisch is wel, dat een van de laatste, zonet dé laatste bijdrage die over het Afrikaans in het Nederlandstalige gebied verschenen is, niet van een Nederlandstalige noch van een Afrikaanssprekende is, maar van de Fransman P. Brachin. (Misschien hangt dat samen met het feit dat Nederlandstalige universiteiten nagenoeg geen aandacht aan het Afrikaans besteden, terwijl dat in Frankrijk, Duitsland, Rusland e.d. wel gebeurt).

2. De verbale hendiadis

In zijn artikel „Twee kanttekeningen bij de Afrikaanse syntaxis”² behandelt Brachin konstrukties van het type *ek sit/staan/lê en kyk*. Zijn uiteenzetting is blijkbaar geïnspireerd door een paragraaf in de *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis* van Weijnen en door een aldaar geciteerd artikel van Strengholt³. Sedert jaren vormen hendiadiskonstrukties met *sit, staan* en *lê* een heet hangijzer bij de emotionele (en dikwijls onwetenschappelijke) discussies over de oorsprong van het Afrikaans. Er hebben zich namelijk, vooral in het Kleurling-Afrikaans, ontwikkelingen voorgedaan die het Nederlands niet kent, b.v. *toe lê-staan sy maar daar* (vrij vertaald: *ze stond daar maar te staan*). Dat heeft sommigen ertoe gebracht de Afrikaanse afwijkingen zonder meer als een „important creolism”⁴ te beschouwen.

2. P. Brachin: „Twee kanttekeningen bij de Afrikaanse syntaxis” in *Spel van zinnen. Album A. van Loey*, Bruxelles, 1975, p. 9-14.

3. A. A. Weijnen: *Schets van de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*, Assen, 1971, p. 109-10 met verwijzing naar L. Strengholt: „Waterlantsche Trijn heeft nog een appeltje te schillen”, *Nieuwe Taalgids* 63, p. 127.

4. M. Valkhoff: *Studies in Portuguese and Creole with special reference to South Africa*, Johannesburg, 1966, p. 244 en *New light ...*, p. 24.

Een overzicht van de belangrijkste verschillen tussen de Nederlandse en de Afrikaanse konstrukties met *sit*, *staan* en *lê* vindt men in een artikel van W. Kempen⁵ uit 1965 dat, ondanks de foutieve interpretatie van enkele Nederlandse gegevens, veel meer aandacht van de vakgenoten verdient dan het gekregen heeft. Strengholt, Weijnen, Brachin en Valkhoff die sedertdien over de hendiadis geschreven hebben, vermelden het artikel niet en niets wijst erop, dat ze het kennen. Valkhoff citeert wél met instemming een iets ouder artikel van Heiberg⁶, hoewel de gegevens m.b.t. het Nederlands daar met meer dan één korrel zout genomen moeten worden. Een neerlandicus die iets van syntaktische diachronie afweet, is huiverig om alle evoluties met *sit* e.d. in het Afrikaans als kreolismen te beschouwen: lang niet alle konstrukties met *zitten* e.d. zijn voor het Nederlands behoorlijk onderzocht en zolang we niet over diachronisch feitenmateriaal beschikken dat betrouwbaar en representatief is, blijft het etiket „kreolisme” voor de Afrikaanse varianten niet meer dan een gemakkelijksoplossing.

Zowel wat oorsprong als verspreiding en frekwentie van konstrukties met *zitten* e.d. betreft, zijn er nog heel wat vraagtekens. Voor het Afrikaans is Kempen er b.v. niet in geslaagd, een plausibele verklaring te geven voor gevallen als *hy sit slaap* (zonder *en*) en voor *hy sit en koerant lees* (met *en* onmiddellijk na *sit*, terwijl men in het 17de-eeuws *en* onmiddellijk voor het tweede werkwoord verwacht: *een Waterlantsche Trijn sat eens ajuyn en schelde*). Zowel Kempen als Brachin hebben terecht opgemerkt, dat de hendiadis in het Afrikaans ook met een voltooid deelwoord gebruikt wordt, iets wat in het Nederlands blijkbaar nooit is voorgekomen: *hy het gesit en koerant lees; ek het vir jou gestaan en wag*. Daarnaast zijn er echter, vooral in bijzinnen, konstrukties mogelijk met de stamvorm: *na wie hy staan en kyk het*. De frekwentie en gebruiksmogelijkheden van beide konkurierende konstrukties zijn naar mijn weten nog nooit grondig onderzocht. Bij vergelijking met het oudere Nederlands zou men ook andere konstrukties bij het onderzoek moeten betrekken, b.v. die met hulpwerkwoorden zoals *moeten* of *kunnen*, die bij voltooide tijden in het (standaard) Nederlands een dubbele infinitief opleveren: *bij heeft dat niet kunnen doen*. Het blijkt nl. dat in dergelijke gevallen het Afrikaans meestal een konstruktie met voltooid deel-

5. W. Kempen: „Die verbale hendiadis in Afrikaans” in *Dietse studies, bundel aangebied aan prof. dr. J. du P. Scholtz*, Kaapstad-Assen, 1965, p. 77-97.

6. L. R. Heiberg: „Twee Afrikaanse volkstaalkonstruksies” in *Taal en teken - Bundel opgedra aan prof. C. S. Nienaber*, Kaapstad, 1963, p. 112-120. Illustratief voor de betrouwbaarheid van de Nederlandse gegevens is de zin *By wien ic in der aermoeden staet blijfe* die een voorbeeld zou zijn van de konstruktie *vf* (duratief aspekt, in casu *staan*) † infinitief!

woord heeft: *hy kon dit nie gedoen het nie*. Voltooide deelwoorden kan men in het Afrikaans ook aantreffen bij *sien* en *hoor*: *hy het die egpaar in die kamer gesien lê*; *ek het hom gehoor praat*, hoewel dergelijke zinnen soms met slordig taalgebruik geassocieerd worden. Het blijft nog een open vraag of het bij deze voltooide deelwoorden gaat om een Afrikaanse innovatie, dan wel om het voortleven van een oude konstruktie: zowel in het Aalsterse materiaal van Vanacker (zin uit 1498) als in het *Dagregister* van Van Riebeeck komen voorbeelden voor van *gesien* i.p.v. *sien* voor⁷. Ook wat het Nederlands betreft, ontbreekt de precieze kennis van konstrukties met *zitten* e.d. nog grotendeels. Dat geldt dan in de eerste plaats het tijdstip waarop de konkurrentiestrijd met *zitten te* + inf. begonnen is. Voor een dergelijk onderzoek is een uitgebreide materiaalverzameling een eerste noodzaak, aangezien men rekening moet houden met stilistische en regionale verschillen. Uit oppervlakkige steekproeven is gebleken, dat de hendiadis langer stand gehouden heeft dan men soms denkt. Zo staat Smout⁸ in zijn studie over het Antwerps nogal skeptisch tegenover de zin *Wa stode en snapperkoockt, he ?* die Bredero de Antwerpenaar Jerolimo in de mond legt. Smout heeft blijkbaar niet beseft dat de konstruktie ook frekwent is in het 17de-eeuwse „Antwerps” uit Huygens’ *Trijntje Cornelis*, in de kluchten van Ogier uit dezelfde tijd en ook nog in de laat-17de-eeuwse kluchten van de Liereenaar C. de Bie. Opvallend is, dat de Antwerpse dichter J. A. F. Pauwels in 1776 nog schrijft: *den winter stond en keek*; met betrekking tot de gevaren van het schaatsen gebruikt hij de konkurrerende konstrukties in twee opeenvolgende regels: *En ginder staat er een’ om synen kop te weenen / Hier ligt er een’ en kermt te midden in het ys*⁹. Of de hendiadis bij Pauwels nog een volks-taalkonstruktie was zoals in het 17de-eeuwse Antwerps, is niet uit te maken. In 19de-eeuwse teksten uit Antwerpen heb ik er geen voorbeelden van kunnen vinden.

Intrigerend is ook de vraag, welke werkwoorden met *zitten* op één lijn gesteld kunnen worden. Er zal wel geen twijfel bestaan over *staan* en *liggen*, maar *lopen* mag dan wel in het moderne Nederlands even grammatikaal zijn als b.v. *staan* in: *bij loopt een liedje te fluiten*, in sommige Zuidnederlandse, b.v. Brabantse

7. Zie V. F. Vanacker: *Syntaxis van gesproken taal te Aalst en in het land van Aalst in de XVde, de XVIde en de XVIIde eeuw*, 1963, p. 118 en J. A. Verhage: *'n Sintakties-stilistiese studie van die Dagregister van Jan van Riebeeck*, Amsterdam-Kaapstad, 1952, p. 54.

8. H. Smout: *Het Antwerpsch dialect met eene schets van de geschiedenis van dit dialect in de 17e en de 18e eeuw*, Gand, 1905, p. 155.

9. J. A. F. Pauwels: *De zeldzame, doch openhartige samenspraak tusschen den somer en den winter*, Antwerpen (1776), p. 34 en 18.

dialekten daarentegen is dat al twijfelachtig. Historisch gezien hoort *lopen* inderdaad niet thuis bij *zitten*, *staan* en *liggen* in de konstrukties met *en* + Vf en met *te* + infinitief : *lopen* werd nog in de 17de eeuw met infinitief zonder *te* gebruikt. *Hangen* hoort niet bij de reeks, blijkens de ongrammatikaliteit van *de was heeft daar hangen drogen*. Dat een dergelijke uitbreiding van de reeks in se echter niet onmogelijk is, blijkt uit voorbeelden, geciteerd door Kempen, waarin *hang* in regionaal Afrikaans wél dezelfde verbindingsmogelijkheden vertoont als *staan*. Of de combinatie van *hangen* met een ander werkwoord in de Nederlandse dialecten overal en altijd dezelfde is als in de Nederlandse standaardtaal, is trouwens nog een vraag waarover men op dit ogenblik geen uitsluitsel heeft : ook hier zou verder synchronisch en diachronisch onderzoek gewenst zijn.

3. Infinitieven met *en* zonder *te*

Konstrukties van het type *zitten* e.d. + *te* + infinitief alterneren met die van het type *zitten* + infinitief (zonder *te*), wanneer *zitten* zelf ook infinitief is. Dat gebeurt na een hulpwerkwoord : *ik heb me zitten vervelen*, maar ook elders, b.v. in een uitroep als : *zo staan liegen ! Te* kan hier weggefallen zijn, maar het is niet uitgesloten, dat het er vroeger nooit geweest is. Bij onderzoek van deze vraag, moet men rekening houden met het optreden al dan niet van *te* in andere konstrukties, alsmede van de concurrerende konstrukties, b.v. die met *om te* en die zonder *te*. Zowel voor het Afrikaans als het Nederlands moet er ook wat dit betreft nog heel wat onderzoek gedaan worden. Soms lijkt het erop, dat de evolutie in het Nederlands dezelfde weg opgaat als in het Afrikaans : Van de Weghe¹⁰ heeft erop gewezen, dat *om te* in onderwerps- en voorwerpszinnen veld wint, dat Den Hertog en het WNT dat afgekeurd hebben, maar dat de taalgebruikers zich daaraan niet erg gestoord hebben. In het Afrikaans is *om* in dergelijke gevallen niet meer weglaatbaar : *Die Posterye het besluit om die bestaande hoofposkantoor se vooraansig net so te behou ; Dis maklik om medewerkers te kry vir vals dokumentasie*. Anders dan in het Nederlands, is in het Afrikaans *om te* ook noodzakelijk in zinnen met een als substantief gebruikte infinitief : *om te reis is plesierig*. Deze evolutie is wellicht in verband te brengen met het feit, dat een Afrikaanse infinitief minder duidelijk formeel herkenbaar is dan een Nederlandse : er is geen genusonderscheid en infi-

10. W. Vandeweghe : „Om en rond de (om) te-konstruktie” in *Studia Germanica Gandensia* XIII, Gent, p. 37 e.v.

nitiefs- en persoonsuitgangen ontbreken, zodat *om te* de stamvorm als infinitief karakteriseert. Niet altijd verloopt de evolutie in het Afrikaans in de richting van *om te*. Een werkwoord zoals *beginnen* heeft gedeeltelijk de kenmerken van een hulpwerkwoord, wat de combinatie met een infinitief mogelijk maakt. In het moderne Nederlands wordt die infinitief door *te* voorafgegaan, maar in de Reinaert lezen we van Bruun: *hi began brieschen ende dulen*, zonder *te*. Okkasideel gebruik ook een 16de-eeuwer zoals Godevaert van Haecht nog *beginnen* zonder *te*. Ook in het Afrikaans komt *begin* zonder *te* voor: of dit een innovatie is, ofwel een voortzetting van de vroegere Nederlandse constructie, is nog niet onderzocht. Uit een studie over de ontwikkeling van het geschreven Afrikaans¹¹ bleek dat *begin* in het materiaal (een tijdschrift) in 1920 als volgt voorkwam: met *te* + inf. (45%), met infinitief zonder *te* (42,5%), met *om te* + inf. (12,5%). In 1970 was er nog maar 1 geval met *te* + inf. (0,5%), nl. *begin te stap* in een poëtisch-literaire tekst van A. Brink; ook de gevallen met *om te* waren verminderd (2,8%), zodat de constructie met infinitief zonder *te* bijna als de enige kon gelden (96,5%). Op 50 jaar tijd is hier dus een grondige verschuiving opgetreden, althans schijnbaar: vermoedelijk is de constructie met *te* hoofdzakelijk te zien als een neerlandisme, dat in de geschreven taal sterk stond, zolang het Nederlands zelf in Zuid-Afrika nog een aanzienlijke rol speelde. De evolutie van *probeer* verliep analoog: *te* + inf. kwam in 1920 nog voor in 10,9% van de gevallen, na 1950 was het verdwenen; de gevallen met *om te* + inf. verminderden van 35,9% in 1920 tot 9,2% in 1970; in dezelfde tijd steeg het percentage van *probeer* + inf. (zonder *te*) van 53,1% tot 90,7%. Dat *durf* in het Afrikaans nooit met *te* + inf. gebruikt wordt, hoeft ons niet te verbazen, aangezien dat gebruik een relatief recent Noordnederlands verschijnsel is, zoals De Rooij overtuigend bewezen heeft¹². Hiermee beseft men dan een van de grote moeilijkheden bij een omvattend onderzoek van *te* + inf. en concurrerende constructies: er is een bijzonder uitgebreid materiaal nodig wegens de talrijke syntaktische mogelijkheden (hoofd- of bijzin; een bijkomend hulpwerkwoord al dan niet, enz.) en bovendien blijkt het nodig voor nagenoeg elk werkwoord dat met een infinitief verbindbaar is, afzonderlijk de diachronische, regionale en misschien zelfs stilistische gegevens na te gaan.

11. Y. Stoops: *Die taalgebruik in die „Huisgenoot“ (Bydrae tot die ondersoek na die ontwikkeling van geskrewe Afrikaans in die laaste 50 jaar)*, onuitgegeven M.A.-verhandeling, Port Elizabeth, 1972, p. 146 en 150.

12. J. de Rooij: „Een beetje *te*“, *Taal en Tongval* 21, p. 120-2.

4. De half-direkte rede

Het Nederlandse *bij zegt dat hij zal komen* wordt in het Afrikaans dikwijls weergegeven met *hy sê hy sal kom*. Voor deze zinnen, normalerwijze na een verbum dicendi of sentiendi, met objekt-funktie, zonder *dat* en met de woordorde van de hoofdzin, wordt hier de term half-direkte rede gebruikt. In zijn Gents proefschrift uit 1905 ziet P.J. du Toit deze konstruktie als een voorbeeld van het wegvallen van betekenisloze woorden (zoals *dat*) in Kreoolse talen en daardoor als een element ten gunste van Hesselings Maleis-Portugese ontstaansteorie. Volgens Du Toit komt de konstruktie vaker bij Kleurlingen dan bij Blanken voor. Valkhoff, die elders overal Kreolismen meent te ontdekken, beschouwt de konstruktie als een anglicisme: „I realize that the construction also occurred in Middle Dutch, but is it not much more likely that it passed from English into Afrikaans in the typically South-African situation of present-day bilingualism”?¹³ Hoe onwetenschappelijk het is, dergelijke beweringen te maken zonder materiaalonderzoek, blijkt uit het volgende. De eerste tekst, waarin opzettelijk Afrikaans gebruikt wordt, zij het met een spottende bedoeling, nl. het „Lied ter eere van de Swellendamsche (...) helden (...) in dato 7 aug. 1795”, bevat al een regel met een half-direkte rede: *ons kan begryp, het is een bom*¹⁴. Omstreeks 1825 verschijnen er in Kaapse kranten kritische teksten, zogenaamd lezersbrieven, half Nederlands, half Afrikaans, meestal gefingeerd. In één en dezelfde brief treft men hier dikwijls konstrukties in de direkte én in de half-direkte rede aan, zoals in die van een (gefingeerde?) Boursfortse burger uit 1831: *toe zeg hy aan myn dat hy myn niet ken betalen tegenover toe zeg hy ken myn nog niet betaale; maar ik denk dat hy (...) een beetje gelt (...) zou geve tegenover want ik dag, de kerel wou my voppe*. Hetzelfde verschijnsel komt voor in brieven die aan Kleurlingen toegeschreven worden, zoals deze uit 1831: *ik hoort dat Flippies te danag uitgebrand word in de Krante tegenover ik hoor hulle maak hom uit voor een leugenaar; in een brief uit 1830 luidt het: Zy zeg het is boesmans land (...), ik zeg ook dat het boesmans land is*. Hier is dus zeker geen sprake van „the typically South-African present-day bilingualism”. Verwarring van indirekte en half-direkte rede kan leiden tot het gebruik van konstrukties zonder *dat* maar met bijzinsorde, zoals in een brief van een burgermeisje anno 1831: *ik kan zeggen ons banje pret heeft gehad*. Er zijn ook gevallen mét *dat* maar met hoofd-

13. M. Valkhoff: *Studies...*, p. 18. Zie ook *New light ...*, 6.4 Anglicisms, p. 29: „the omission of the conjunction *dat*, which is inadmissible in Dutch”.

14. Zie G. S. Nienaber: *Afrikaans in die vroeër jare*, Johannesburg, 1971, p. 1.

zinsorde, zoals bij een boer uit 1830 : *Hulle zeg dit (lees dat) di veldcornet moet in zyn wyk een briefi rond stuuere*¹⁵.

In het moderne Afrikaans is de half-direkte rede heel frekwent en het is niet uitgesloten, dat het voorbeeld van het Engels die frekwentie beïnvloedt. Uit steekproeven met krantenmateriaal uit 1978 bleek dat vooral *sê* (= zeggen) vaak met half-direkte rede gebruikt wordt, nl. 75 keer (51,7 %) tegenover 52 keer (35,8 %) direkte rede en slechts 18 keer (12,4 %) indirecte rede. In hetzelfde materiaal werden ook *wens*, *vrees*, *dink* en *reël* met half-direkte rede aangetroffen (zonder alternatieve konstrukties); bij *hoop*, *weet*, *meen*, *beweer*, *getuig*, *verneem* en *vasstel* komt naast half-direkte ook indirecte rede voor. Of er beperkingen zijn (en zo ja, welke) op het gebruik van de half-direkte rede, kon wegens de geringe omvang van het materiaal niet nagegaan worden. Opvallend is wel, dat bij passieve zinnen (*daar word beweerd...*) uitsluitend indirecte rede voorkwam, evenals na werkwoordelijke uitdrukkingen als *van mening wees*, *die hoop uitspreek* e.d. Buiten de steekproef werd er wel een geval genoteerd van half-direkte rede na *ek is bevroes*. De intuïtie van de moedertaalsprekers, dat de half-direkte rede „minder formeel” zou zijn, kon niet aan de feiten getoetst worden. In het materiaal zijn half-direkte zinnen niet noodzakelijk „moeilijk”: *Ek het gedink die oubaas gaan my skiet*. Toch is het wel zo, dat half-direkte rede de zinsbouw aanzienlijk kan vergemakkelijken, wanneer de objektzin voorafgegaan wordt door een ondergeschikte bijzin: *Hy beweert toe hy by die deur wou uitkom het hy teen een van die meisies gebots*. Dergelijke zinnen bevatten in het Afrikaans zelden een objektzin met *dat*, hoewel het niet onmogelijk is: *Draaiboeksrywer A.S. sê die werk aan die reeks het hom oortuig dat, as Shakespeare vandag moes leef en vir televisie gewerkt het, hy 'n fortuin sou maak* (misschien is dit geval niet helemaal vergelijkbaar met het vorige, omdat *oortuig* geen *direkt*-objektzin oplevert en *beweert* wel; dat het onderwerp van de *dat*-zin pas na de hypotetische zin opduikt, is in het Afrikaans geen uitzondering).

Naast de gewone koördinatie van twee *dat*-zinnen, komt in het materiaal meer dan eens koördinatie tussen een half-direkte en een *dat*-zin voor, maar altijd in de genoemde volgorde: *Mev. B. glimlag breed nadat sy vasgestel het die kaartjie aan haar motor se voorruit is 'n hoflikheidskaartjie en dat sy geen boete hoeft te betaal nie*. Een volzin die meer dan één half-direkte rede bevat kan tamelijk ondoorzichtig worden: *Hy het ontdek dat hy gesê het hy wens hy het die d. doodgeskiet of dat hy wens die d. lê*

15. Materiaal ontleend aan G. S. Nienaber, *Afrikaans...*, p. 45, 47, 52, 56, 61.

iewers en vrek. Koördinatie van twee werkwoorden, waarvan het eerste door half-direkte, het tweede door indirekte rede gevolgd wordt, is ook mogelijk : *Mnr Smith het gesê vrede kan bereik word sonder die beraad maar het ingestem dat vrede nie net op 'n militêre grondslag kan bereik word nie.*

Konkurrerende konstrukties leiden soms, zoals ook al uit de 19de-eeuwse voorbeelden gebleken is, tot korrupte zinnen. Hier wordt het hulpwerkwoord *sal* ten onrechte herhaald : *dit volgt na verslaggewers gemeen het bulle sal glad nie berigte oor die getuienis sal kan skryf nie.* Frekwenter is echter de hoofdzinswoordorde na het onderschikkende *dat* : *Oor werkverskaffing het die minister gesê dat as 'n mens die werkers in dié situasie wil beskerm, moet daar oop kaarte gespeel word.* Sommige Afrikaanse taalkundigen beweren dat de tendens toeneemt om na *dat* (en ook na andere onderschikkende voegwoorden) ten onrechte de hoofdzinsvolgorde te gebruiken. Dat is uiterst moeilijk na te gaan, omdat zulks in gesproken taal gebeurt en het niet uitgesloten is, dat de huidige taalkundigen meer aandacht besteden aan syntaktische problemen dan dat vroeger het geval was. Voor een dergelijke toename zou men dan twee verklaringen zoeken, nl. Engelse invloed en een algemene Indo-Europese tendens naar veralgemening van de SVO-volgorde. M.i. zijn dergelijke theorieën te spekulatief zolang er geen uitgebreid onderzoek gebeurd is.

Hoe vreemd zijn de half-direkte rede en haar varianten vanuit Nederlands standpunt bekeken ? In zijn artikel „I knew you knew he knew” wees J. de Rooij¹⁶ erop, dat de konstruktie in het moderne geschreven Nederlands bijna niet voorkomt, terwijl ze in andere Germaanse talen heel gewoon is ; volgens hem is ze in Noordnederlandse dialekten niet uitzonderlijk, in de Zuidelijke daarentegen komt ze zelden voor. De Rooij denkt aan Franse invloed, misschien zelfs op het geschreven Nederlands, om het ontbreken van de half-direkte rede te verklaren. Hoe het ook zij, in de 17de eeuw was de konstruktie nog volkomen normaal : in Vondels *Gijsbrecht* heet het : *ick zorgh mijn droom is al te waer.* Huygens' *Trijntje Cornelis* zegt *'k wouw je 't saght*, met foutieve herhaling van het enklitische pronomen *-t*, een kontaminatieverschijnsel dat bij konkurrerende konstrukties wel vaker voorkomt, zodat het geval niet zo verbazend is. Opvallend is de kommentaar van de uitgever Eymael : „De weglating van *dat*, waartegen thans zoo gestreden wordt, is reeds in het Mnl's gebruikelijk”¹⁷. Hieruit zou men

16. J. de Rooij : „I knew you knew he knew”, *Taal en Tongval* 17, p. 105-23.

17. H. J. Eymael : *C. Huygens' Trijntje Cornelisdr. Klucht*, Zutphen (1912), p. 25.

kunnen afleiden, dat laat-19de-eeuwse Nederlandse schoolmeesters nog wel met de half-direkte rede gekonfronteerd werden; de nauwkeurigheid van Eymaels formulering „reeds in het Mnl's" laten we hier buiten beschouwing.

In hoever het gebruik van de half-direkte rede in Zuidelijke dialekten bekend is, kan hier niet nagegaan worden. Opvallend echter is, dat een auteur als G. Walschap, die op het gebied van overgangen tussen direkte en indirecte rede heel wat aandurft, geen gebruik schijnt te maken van de half-direkte rede zoals die hierboven gedefinieerd is. In het moderne Antwerps is de konstruktie mij nooit opgevallen, maar bij de laat-18de-eeuwse Antwerpse auteur Pauwels trof ik aan: *ik zien gij kont u niet inhouden*; in zijn Antwerpse dialekttekst „De geest" (Avondstonden, 1846, p. 139) schrijft Conscience: *Me dunkt ik heb ouw nog meer gezien* (dit laatste is formeel gesproken natuurlijk geen objektzin).

Hoe frekwent de konstruktie in ouder Nederlands was, is vanzelfsprekend niet uit te maken zonder grondig onderzoek, waarbij het materiaal eens te meer naar tijd, streek en wellicht ook stijl gerangschikt zou moeten worden. De 16de-eeuwse kroniek van de Antwerpenaar Godevaert van Haecht (1546-99) leverde de volgende gegevens op. Naast 279 *dat*-zinnen waren er 8 met half-direkte rede, nl. na *roepen, sweeren, gelooven* (2) en *seggen* (4), en nog 9 zonder voegwoord maar met bijzinsorde, nl. na *weten, segghen, meijnen, sien* (2) en *vermoeijen* (= vermoeden) (4). Een zin als: *mits siende bij met de heel groote scatinghe niet duer en mocht* is qua struktuur vergelijkbaar met de vroeger geciteerde van het Kaapse burgermeisje uit 1831. Oppervlakkig bekeken is de frekwentie van de half-direkte zinnen bij Van Haecht heel laag, vooral in vergelijking met die in een moderne Afrikaanse krant. Men mag daarbij echter niet uit het oog verliezen, dat de 16de-eeuwse kroniektaal erg formeel is en de zinslengte en -struktuur veel ingewikkelder dan in een moderne krant. Bij Van Haecht komt de half-direkte rede alleen maar voor in passages waaruit een sterke emotionele betrokkenheid spreekt, zodat het niet uitgesloten is, dat ook in de 16de eeuw de frekwentie van de konstruktie stilistisch bepaald was. Opvallend is het type koördinatie dat bij Van Haecht (en zijn tijdgenoten) aangetroffen wordt: de half-direkte rede kan gekoördineerd worden met een *dat*-zin, maar, precies zoals in het moderne Afrikaans, uitsluitend in de volgorde half-direkte rede + *dat*-zin: *bij seijde den paep der spaengiarden opt casteel haddet hem geseijt en datter den casteleijn scrijven af hadde*. De reden van deze beperking ligt voor de hand: onderschikte *dat*-zinnen vóór de half-direkte rede zouden het inzicht in de verhouding tus-

sen het verbum dicendi of sentiendi en de half-direkte rede (formeel een hoofdzin !) vertroebelen.

Uit het voorafgaande blijkt, dat er wat de half-direkte rede betreft, heel wat parallellen zijn tussen het moderne Afrikaans en vroegere stadia van het Nederlands. Zolang er echter geen diepgaand onderzoek gedaan is aan de hand van meer Nederlands materiaal van uiteenlopende aard, kan men niet zonder meer beweren dat de Afrikaanse konstruktiemogelijkheden en -beperkingen de natuurlijke voortzetting zijn van de Nederlandse.

5. *Besluit*

Wat het Afrikaans betreft, zijn er heel wat syntaktische verschijnselen die diachronisch en synchronisch nog onvoldoende bestudeerd en beschreven zijn. Wanneer men dergelijke verschijnselen dan als argument gaat gebruiken voor of tegen bepaalde ontstaansteorieën, bouwt men op drijfzand. Voor diachronische studie van het Afrikaans is een grondige kennis van het Nederlands een *conditio sine qua non*. Dat geldt dan in de eerste plaats voor het Middelnederlands en voor het 17de-eeuws, waaruit het Afrikaans is voortgekomen. Het geldt echter ook voor het dialektische Nederlands, omdat het Afrikaans zich als volkstaal ontwikkeld heeft, vrij van de knellende banden van de Renaissance-grammatika, en omdat ook de huidige Nederlandse dialekten nog „Herabgesunkenes” van vroeger kunnen bewaren. Het geldt ook voor het 18de-eeuws, omdat de interrelatie tussen de Kaap en het moederland toen nog bestond.

Heel wat Afrikaanse konstrukties, waaronder de hierboven vermelde, kunnen in het huidige stadium van het onderzoek niet bevredigend bestudeerd worden, omdat men telkens stuit op leemten in de kennis van de ontwikkeling van de overeenkomstige Nederlandse konstrukties. Het is dus duidelijk, dat vorderingen op het gebied van de diachronische studie van het Afrikaans in grote mate afhangt van betere inzichten in de Nederlandse historische syntaxis. Omgekeerd kan echter ook de diachronische studie van het Nederlands baat vinden bij het bestuderen van gegevens uit de Afrikaanse taalgeschiedenis. Het is immers een algemeen aangenomen standpunt, dat taalfossielen lang stand kunnen houden in de periferie van het taalgebied. Hetzelfde geldt echter ook voor taalvormen in kolonisatiegebieden zoals het Afrikaanse. De Nederlandse taalkunde heeft hieraan tot nu toe nog niet veel aandacht besteed. Indien men sommige Afrikaanse syntaktische konstrukties

zoals de hierboven vermelde vanuit deze gezichtshoek zou bekijken, zou men misschien tot waardevolle inzichten voor de Nederlandse historische syntaxis en zelfs voor de historische linguïstiek in het algemeen kunnen komen.